

SEYYİD KUTUP'A GÖRE SOSYAL DEĞİŞME*

Social Change According to Sayyid Qutb

İbrahim GÜMÜŞAY**

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde insanın olduğu her yerde sosyal değişimin olduğu görülmektedir. Kurumsallaşmış yapılarda meydana gelen ve toplumun büyük bir kesimini etkileyen davranış örüntüleri, kendinden önceki birikimden beslenerek toplumsal değişimi oluşturmaktadır. Seyyit Kutup'a göre beşer tarafından meydana getirilen değişim, kısa vadede ilgi çekici görünse de ilahi yasalardan bağımsız yapılan toplulukların temelleri sağlam olmamakta ve nitekim çözümleri de kolay olmaktadır. Toplumların ilerleme amacıyla geliştirmiş olduğu sistemler ilahi yasalarla çatıştığında, çöküşlerine zemin hazırlayabilmektedir. Çalışmamızda sosyolojik açıdan değişimin ifade ettiği anlam Kutup'un sosyal değişmeye bakış açısı ile ele alınmaktadır. İnsanın bu toplumsal değişimde oynadığı rol ve ortaya koyduğu davranışlar toplumsal yasalar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çeşitli dönemlerde yaşamış toplumların ilahi düzene uyma konusunda aldıkları tavır ve bunların sonuçları Kutup'un getirdiği yorumlar bağlamında incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal değişim, Seyyit Kutup, Toplumsal çöküş, Sünnetullah (Toplumsal Yasalar)

ABSTRACT

In the historical process, it can be seen the social change anywhere human beings exists. The human being's behavior patterns which occurs at the institutionalized constitutions and affects a majority of the society, composes social change nourishing by before savings. According to Seyyit Kutup, the change which is made by mankind, is easy to solve when it is structured on the non-God rules even if it can be attracted for a short term. The systems which is consisted for progression leads up to social collapse when they conflict with the non-God rules. This study is dealing with the change with respect to sociological mean in the perspective of Kutup. It is discussed that the attitude of societies, which existed in the past, according to their agreement with God-rules and its results, in the context of Kutup's interpretation.

Keywords: Social change, Seyyit Kutup, Social collapse, Social rules

* Bu makale, yazarın "Seyyit Kutup'un Din ve Toplum Anlayışı" başlıklı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, (gumusay.5454@gmail.com)

Giriş

Her şeyin hızla değiştiği dünyamızda toplum hayatını etkileyen değişmez kanunların var olup olmadığı sürekli tartışma konusu olmuştur. Acaba bu değişmez kanunların meydana gelmesinde insan davranışlarının bir rolü var mıdır? Her değişmez olan kanun değişimin yönünü nasıl tayin etmektedir? Bu çalışmada Seyyid Kutup perspektifinde, İslam dininin birtakım değişmez esaslarının insan davranışlarıyla ilişkisi yorumlanmaya çalışılacaktır. Özellikle Kutup'un kendine özgü bazı kavramlarının mahiyeti ortaya konulmaya çalışılmakta ve bunların toplumsal değişmeye neden olan temel etkenler olduğu vurgulanmaktadır. "İslami" ve "cahil" toplum sınıflandırması hem sosyal değişme hem de onu çağrıştıran kavramlar açısından ele alınmaya çalışılacaktır. Yine Kutup açısından değişimin sonuçları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilecektir. Din ve sosyal değişimin birbirlerini etkileme durumuna bakılarak maddi ve manevi değişimin aslında ne ifade ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kutup'un sosyal değişmeye bakışını sağlıklı değerlendirebilmek için öncelikli değişim olgusunu sosyolojik açıdan ele almak gerekmektedir.

Değişme, kültür ve toplumun doğasında vardır. Toplumun merkezinde yer alan insan; doğum, olgunlaşma, yaşlanma ve ölüm gibi evrensel gerçeklerle karşı karşıya kalmaktadır. Kültürün değişmesine mutlak etki eden davranış, kendini meydana getiren kişilerden daha uzun ömürlü olmasına rağmen çeşitli değişim faktörlerinin konusu olmaktadır.¹ Dinsel davranışlar ve insanlar tarafından benimsenen değerler toplumun yapısında temel ve geniş bir anlam ifade ettiği için sosyal değişme kapsamına girmektedir. İlişkilerin değişmesine neden olan tetikleyici unsur, toplumsal aktörlerin davranış değişimleri olarak görülmektedir. Toplumları değişmeye iten birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler başta fizikî çevre olmak üzere, demografik, coğrafi, eğitim, sosyal temaslar, bilimsel ve teknik gelişmeler olarak sıralanmaktadır. Sosyal değişme bu faktörlerden birisiyle meydana gelebileceği gibi birden fazla faktöre de bağlı olmaktadır. Toplumun değişmesiyle sonuçlanan olaylara bakıldığında dini hareketlerin etrafında bir insan hareketinin varlığı söz konusu olmaktadır. Din ile değişme arasında bizzat dinin kendi varlığından ortaya çıkan değişmeyi tetikleyici unsurlar görülmektedir.²

Toplumu hareketsiz kabul etmek doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Çünkü her toplum az ya da çok bir değişim geçirmektedir. Toplum bir insan tarihi olarak tanımlandığı için insanların zaman içinde değişmesi toplumu da etkilemektedir.³ Bir veya birkaç kişide meydana gelen, sistemin yapı ve işleyişine pek katkısı olmayan değişimler sosyal değişme olarak kabul edilmemektedir.

1 Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Attila Kitapevi, Ankara, 3.Baskı, 1996, s.116.

2 Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1993, s.89.

3 Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 11.Baskı, 2012, s.357-358.

Sosyal değişimin bir diğer önemli özelliği de toplumu geçici olarak değil, sürekli ve köklü bir şekilde etkilemesidir.⁴

İnsan topluluğunun olduğu her yerde din hep var olmuştur. Din, bulunduğu toplumlarda bazı müesseselere tesir etmiş ve sosyal fonksiyonunu yerine getirmiştir. Bu etki bazen kurumların gelişmesine yardım etmek bazen de onlarla çatışmak şeklinde olmuştur.⁵ Din ve toplumun karşılıklı ilişkilerinden yola çıkarak dinin toplumsal bir olayı ifade eden sosyal değişme üzerinde etkileyici bir rol oynadığını belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda din, negatif ve pozitif açıdan etki etmektedir. Dinin, tarih boyunca orijinalliğine bağlılık itibarıyla ne kadar muhafazakar bir özellik taşırsa taşırsın, toplumda ortaya çıkan değişikliklerden etkilendiği görülmektedir. Toplumların yönetimden iktisada, köy yaşamından şehir yaşamına ve kültürden medeniyete bütün değişimlerinden dinlerin de etkilendiği bir gerçektir. Birden çok insanı etkileyen toplumsal değişimler, dinleri olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.⁶

Seyyid Kutup'a Göre Din ve Sosyal Değişme

Seyyid Kutup'un küçük yaşlardan itibaren Kur'an sevgisiyle yoğrulmuş bir ruha sahip olduğu görülmektedir. Onun Kur'an'ın büyüleyici etkisi karşısında edebiyatçı kişiliğini de kullanarak hayatının bir kısmını Kur'an çalışmalarına verdiği bilinmektedir. Kendi dönemindeki toplumun sosyal, siyasal, ahlaki ve ekonomik yapısında gördüğü bozuklukları sert bir dille eleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim'in emri gereğince, toplumun bozulmuş yanlarının düzeltilmesi için müminlerin çalışması gerektiğini belirtmektedir.⁷ Dolayısıyla Kutup'un İslam dini çerçevesinde toplumsal değişime yaptığı vurgu din ve toplum ilişkisi bağlamında incelemeye değer görülmektedir.

Sosyal değişimin çağrıştırdığı kavramların başında 'tekamül', 'ilerleme', 'gelişme', 'bütünleşme' ve 'çözülme' gelmektedir. Bunlardan 'tekamül' nispeten objektif kriterlere dayandırılıyorsa da ilerlemenin nihai hedefi ferde ve topluma ait düşünce ve emellere göre tespit edilmektedir.⁸ Seyyid Kutup'a göre insan oluşturduğu kültür ve toplum unsurlarını belli prensipleri olan İslam dini ile uyumuna dikkat etmesi gerekmektedir. Bu din her yönüyle insanın gelişmesine ve hayatın amacına uygun oluşturulmuştur. İslam dininin toplumsal gelişme ve ilerlemeye imkan veren bir yapıda olması insanın yapıcı gücüyle harekete geçmektedir. Ayrıca dünya hayatında ilerlemeyi sağlayacak olan bu kurallar aynı zamanda ferdi ahiret hayatına da hazırlayan çift yönlü bir görev görmektedir.⁹ Kutup'un ortaya koyduğu olumlu değişme ya da ilerleme 'tekamül' olarak

4 Günay, *Din Sosyolojisi*, s.363.

5 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s.150.

6 Günay, *Din Sosyolojisi*, s.375.

7 İbrahim Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1992, s.29-30.

8 Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1985, s.352.

9 Seyyid Kutup, *İslam'a Göre Hayat*, Konya: Nêda Yayınları, 2015, s.50.

nitelenebilir. Çünkü ferde ve topluma sağladığı yarar olumsuz yöndeki değişimden farklı görünmektedir. Kutup'ta din ile değişme arasında bizzat dinin kendi varlığından ortaya çıkan değişmeyi tetikleyici unsurlar görülmektedir.¹⁰

Kutup, İslam dininin insanın yapıcı gücünü işin içine katmasına rağmen bazı toplumların bu durumu göz ardı ederek büyük hatalara düştüğünü belirtmektedir. Ona göre insan, bu dinden bir sihir beklemekte, kendi gücünü ve maddi konumunu hesaba katmadan fitratının aniden değiştirilmesini beklemektedir. İslam, insan hayatını düzenleyen ve onun beşeri sınırlar içerisinde sarf edeceği çabaya bağlı olarak ortaya çıkan ilahi bir düzeni temsil etmektedir. İnsanın hem kendi gücünü hem de hayatına etki eden realiteyi işin başında hesaba kattığı taktirde bu dinin insanlığın yolunu açacağını belirtmektedir. Ona göre, insanın hiçbir beşeri sistemlerin başaramayacağı bu yüce ufuklara ulaşması İslam sayesinde mümkün görünmektedir.¹¹ İslam'ın realitesini tam olarak anlayamayan insan, pek fazla iş yüküne girmeden hayat düzenini şekillendirebilme hayaline kapılmaktadır. Durum böyle olunca kendi kendine gerçekleştirme imkanı olmayan bazı olgular, bu işlerin idaresini elinde bulunduranların keyfiyetiyle sürüp gitmektedir. Allah, insanın sağlıklı bir toplum düzenine harcadığı gayret ve güç oranında ulaşabilmesini, gerek ilahi nizamı gerçekleştirirken gerekse nefsinin ve hayatını çevreleyen farklılıklara karşı mücadele ederken gösterdiği sabır nispetinde başarıya erişebilmesini dilemektedir.¹² Burada Kutup daha çok dinin değişimi etkilediğine işaret etmektedir. Ayrıca, tekamülün meydana gelmesi insan davranışıyla İslam dininin toplumsal kuralları arasındaki uyuma bağlı olmaktadır.

Allah'ın yarattığı bir kul olarak insana düşen görev, verilen öğütleri anlayarak ve yorumlayarak O'nun takdirine uygun toplumsal yapı oluşturmaktır¹³ İnsanlar bir araya gelerek toplumu oluşturmaktadır. İyi bir toplumun oluşabilmesi için herkesin uyması gereken belli kurallara sahip olması gerekmektedir. Bir toplumun bireyleri mutlu ve huzurlu olduğu sürece o toplum sağlam temellere sahip olmakta ve gelecek kuşaklara iyi bir birikim bırakabilmektedir. Bireyler arasında saygı ve sevginin hakim olduğu toplumlar, çoğu kişinin örnek alabileceği bir görüntü sergilemektedir. Toplumun kuralları insan değerlerini koruyucu şekilde oluşturulduğu sürece verimli ve uzun ömürlü toplumsal yapılar inşa edilebilmektedir.

Kutup, kendine has üslubu ile ifade ettiği "cihat"^{****} ve "cahil"^{****} kavramlarını toplumsal düzen karşısında bir uyarma ve sakındırma mekanizması olarak

10 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s.89.

11 Seyyid Kutup, *Din Budur*, çev. Hasan Fehmi Ulus, İstanbul: Beka Yay., 2015, s.8.

12 Seyyid Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, çev. Salih Uçan, Vahdettin Ince, Mehmet Yolcu, Dünya Yay., VIII, s.138.

13 Kutup, *Din Budur*, s.12.

*** Kutup'a göre Allah'ın sistemini hayata hakim kılmaya, insanları kula kulluktan kurtarmaya gayret göstermek.

**** Kutup'a göre, İslam inanç sisteminin, düşüncesinin, nizam ve şeriatının, değer yargılarının, kriterlerinin, ahlak ve yaşantının yürürlükte olmadığı toplum düzeni.

görmektedir. Ona göre, "Cihat" olgusu bir toplumsal hareketlilik teşkil etmekte, kurumların işleyen bir mekanizmaya dönüşmesi için de bu olgunun işlerlik kazanması gerektiğini belirtmektedir. Bu işleyişin verimli olabilmesi ilahi sistemin uygunluğuna bağlı olmaktadır. Genellikle anormal davranışlar sergileyen bir gruba karşı, doğru olan davranışı tavsiye eden ya da onları uyaran başka bir grup bulunmaktadır. O, toplumsal düzeni bozucu davranışları engellemeye yönelik uyarıları da cihat kapsamında değerlendirmektedir. Ama bir toplum anormal davranışları normal görme alışkanlığı edinmişse o toplumda akıl, işlevini kaybetmiş demektir. Akıl hâkim olmadığı toplumlarda bir çözülme meydana gelmektedir.¹⁴

Burada onun İslam ve Cahil toplum sınıflamasını da ele almak gerekmektedir. Onun bakış açısına göre İslam toplumu, Allah'ın insanlar için yerine getirmesini istediği toplumsal düzeni, tevhit inancı çerçevesinde uygulayan toplum olarak nitelenirken cahil toplum, bütün sistemlerini ilahi olandan bağımsız oluşturan beşeri düzeni ifade etmektedir. Sosyal değişimin olumlu yönünü İslam toplumunun gerçekleştirebileceğini ifade ederken, böyle bir toplum yapısının da insan fitratına uygun olduğunu belirtmektedir. Ona göre İslamiyet, getirdiği inanç teorisiyle cahiliye kalıntılarını bir kenara bırakan toplumda tam anlamıyla vücut bulmaktadır. Eğer Müslüman İslam'ın esaslarını davranış haline getirmezse, bu temeli oluşturan inanç esasları teorik bilgi olarak kalacak, bireyin ve toplumun bir kenarında yine cahili kalıntılar hayat bulacaktır. İslamiyet, insanı insan yapan özellikleri öne çıkararak kendi temel esaslarını kökleştirip insanın yaratılmışlar içindeki değerini arttırmaya ve bu doğrultuda bir İslam ümmeti oluşturmaya gayret etmektedir. İslam toplumunu oluştururken ırk, dil, renk, coğrafi yakınlık gibi ayırıcı olgulardan sıyrılıp sadece din bağı üzerine kurulmayı, insanî özellikleri ön plana çıkarmayı ve toplumun temelini sağlamlaştırmayı hedeflemektedir.¹⁵

Aynı zamanda Kutup, insani özellikleri ön plana çıkaran İslamiyet'in ortaya koyduğu esasların toplumu idare eden otoriteler tarafından eksiksiz uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Bu durum insana değer verme açısından İslam'a özgü bir yöntem olarak görülmektedir. "Belli başlı insanî vasıfları ön plana çıkaran ve tesis ettiği insani toplumda bunları yüceltip geliştiren ilahi yöntemi ile İslamiyet, diğer sistemlerden tamamen ayrılmış ve ayrılmaya da devam edecektir. Onun ilahi yöntemini bırakıp başka yöntemler arayanlar; ırk, milliyet, vatan ve sınıf gibi farklı esaslara istinat eden beşeri yöntemleri kabullenenler gerçekte insanın ve insanlığın düşmanıdır. Bunlar insanoğlunun yeryüzünde, Allah Teala'nın fitratına yerleştirdiği yüce vasıfları ile hayvanlardan ayrı, bambaşka bir hayat sürmesini istemeyenlerdir. Yine bunlar, insanlığın dayanışma ve birlik içerisinde tüm milletlerin kabiliyet, hususiyet ve tecrübelerinden faydalanmasını

14 Kutup, *Din Budur*, s.16.

15 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, çev. Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.66-67.

istemeyenlerdir.”¹⁶ Burada İslam’ın sağlıklı bir toplumsal düzen kurma girişimi, sosyal değişmeyi verimli bir sosyal bütünleşmeye doğru götürmektedir. İnsan yalnızca Allah’ın koyduğu ilahi düzenle kendi hayatını düzenlemelidir. Bu düzen, insana tam bir özgürlük tanımakta, onu insana kulluktan Allah’a kulluğa yüceltmektedir. Yeryüzünde Allah’ın dininden başka hiçbir sistem bunu tam anlamıyla başaramamaktadır. Yalnızca Allah’ın egemenliği ve üstünlüğü bilinmeli, kendisini insan yapan bu değerlerin ötesinde başka bir sistemi yetkili görmemelidir.¹⁷ Yine Kutup’un işaret ettiği gibi toplumları idare eden yöneticilerin Allah’ın insana verdiği değer bilincinde olması ve toplumuna da bunu aşılması gerekmektedir. Toplumda insana verilen değer üzerinden hassasiyet oluşturmak diğer kurumları ve yapıları da etkileyebilmektedir.

Kutup’un tanımladığı İslam toplumunun oluşumu için inanç, düşünce, ahlak ve toplum yapısı bakımından cahilî topluma üstün gelebilecek bütün vasıflara sahip olması gerekmektedir. Çünkü Cahilî toplum içinden çıkan İslam toplumunun onunla baş edebilmesi için bu özellikleri bünyesinde barındırması dayanıklılığını ve kararlılığını arttırmaktadır. Kutup aslında cahilî toplumla Sahabe nesli dışındaki toplumları kastetmekte, ona göre şuan ki toplumlar birer Cahili toplumu temsil etmektedir. Ona göre bugün bu toplumların inanç, düşünce sistemi, hukuk kuralları Allah’a kulluğu temsil etmeyen bir yapı içerisinde işleyişini sürdürmektedir.¹⁸ Öncelikle din muhafazakâr yapısından dolayı her çeşit değer, norm ve sosyo-kültürel yapı değişimlerine karşı direnci tabiatında taşıyor görünmektedir.¹⁹ Hemen her din özgünlüğünü koruma isteğindedir ve kendini tarihten soyutlayarak her çeşit değişimden uzak kalma çabası bu özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Ancak bu durum, dinlerin sosyal değişmeyi inkar ettiği anlamı taşımamalıdır.²⁰ Bir yandan da Kutup’un bu çabası dinin enerjisini kaybetmeme, özgün özelliğini koruma gayreti olarak değerlendirilebilir.

Malik bin Nebi, Seyyid Kutup’un İslam toplumunu yegâne uygar bir toplum olarak görmesini eleştirmektedir. Ona göre Kutup bu davranışıyla verimsiz bir övünmeruhuna sahip olmakta, bütün müslüman toplumunu da buna inandırmaya çalışmaktadır.²¹ Fakat “hadarat” kelimesi Malik bin Nebi’nin kastettiği “medeniyet” anlamını ifade etmemektedir. Seyyid Kutup’a göre hadarat kavramı değerler, sistemler ve ilişkiler bütünüdür. Medeniyet ise bundan farklı olarak modern araçlar ve maddi ürünler bütünüdür. Dolayısıyla Kutup’un ifade ettiği mütehaddir toplumun, öncelikle ideolojik kaynakları, değerleri, işleyiş tarzları, ilişkileri ve izlediği toplumsal sistemleri vardır. Maddi

16 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.70.

17 Kutup, *Din Budur*, s.23.

18 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s. 118.

19 Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s.90.

20 Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 369-370.

21 bkz. Ali Kureyşi, *Malik Bin Nebi’ye Göre Toplumsal Değişim*, çev. Mustafa Altunkaya, Ekin Yayınları, İstanbul, 2002, s.145.

gelişme, ürün tarzı ve yaşam için gerekli araçlar mütehaddir toplumun değil, medeni toplumun ölçütleri olabilmektedir. Ayrıca Kutup, ideolojik çıkışlarında, sistem ve ilişkilerinde İslam hukuku ve metodolojisinden kaynağını alan tevhit inancına ve ilahi değerlere dayalı örnek bir İslam toplumu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada İslam toplumu örnek alan değil, örnek olan bir mütehaddir toplum konumunda bulunmaktadır.²²

Kutup'un İslam toplumu için temel taş olarak gördüğü tevhit inancı vurgusuna da yer vermek gerekmektedir. Ona göre "Allah'tan başka ilah yoktur." cümlesini kabul eden Müslüman'ın diğer beşeri sistemleri kabul etmesi onlara "Tanrılık" vasfını yüklediğini göstermektedir. Müslüman'ın yapması gereken bütün değer sistemlerini ilahi sistem çerçevesinde kendi ve toplum hayatına uygulamaya çalışmaktır. Hayatın ve toplumun düzeni ancak bu şekilde ayakta durabilmektedir.²³ Müslüman bir toplum, Allah'a olan inançları sayesinde ayakta durduğunun bilincinde olmalıdır. Toplumsal yapıyı oluştururken ya da hayatını düzenlerken kendisini Allah'ın emirlerine bağlı hissetmelidir. Evrensel yasaları yok sayması halinde yalnızca suçluları değil, herkesi ilgilendiren genel bir cezanın gelmesinden kaygı duymalıdır.²⁴

Dinlerin, sosyal değişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi adına toplumun bir mana etrafında bütünleşmesini sağladığı düşünüldüğünde Kutup'ta bu mananın "Tevhit" inancı olduğu görülmektedir. Tevhit inancı toplumları birlik ve beraberlik duygusu çerçevesinde olumlu bir değişim sağlamaktadır. Bu bilinç bireylere toplumsal sorumluluk da kazandırmaktadır. Tevhit ilkesi toplumda bireyler arasında birleşme ve bütünleşme görevi de görmektedir. İnançlar, bağlılıklar ve dini uygulamalar toplumsal yapılanmanın bileşenleri olarak kabul edildiğinden din, sosyal değişimin hızını ve yönünü belirlemede etkin rol oynamaktadır. Din, toplum ile ilişkisinden dolayı meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Toplumda, dinî düşüncelerden etkilenerek yeniden yapılanma sürecine girmektedir. Dinler, yeni bir toplumsal düzen kurma ve bunu aşkın bir varlık etrafında şekillendirme amacı taşımaktadır. Bu amaç toplumsal yapının yeniden inşa edilmesi ya da var olan yapının iyileştirilmesine çalışılması şeklinde dini hayatın devamlılığını sağlayan bir ortamın varlığı için olabilmektedir.²⁵ İslam dininin bu özelliğinden hareketle Kutup'un ortaya koymaya çalıştığı belli olguları bir araya getirerek 'tekamül' çizgisini yakalama olarak görülmektedir.

İnsanların tamamı toplum hayatını organize etme konusunda geçmiş ve gelecek bilgilere mutlak anlamda sahip değildir. Üstesinden gelemeyecekleri işler karşısında Allah'ın öğütleri dikkate almadan oluşturdukları beşeri düzenler,

22 Kureyşi, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, s.229.

23 Kutup, *Din Budur*, s.22.

24 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s. 354-355.

25 Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul, 2014, s.176-177.

toplumların bozulmasına ve yok olmasına yol açabilmektedir.²⁶ İnsanlık bugün ilim, sanayi, üretim ve keşif alanlarında pek çok buluşa imza atmasına rağmen ruhî yönden eksikliğini dolduramamaktadır. Varoluş gayesinden uzaklaştıkça kendisini ve toplumu etkileyen bütün değerleri ayaklar altına alarak uçuruma doğru sürüklenmektedir.²⁷ Ruhî yönden bu boşluğun oluşması kendisi ve üyesi bulunduğu toplumu da etkilemekte, içinde bulunduğu durumdan kurtulma ve devamlı değişme arzusu içine girmektedir. Toplumun maddi ve manevi kültür unsurlarının etkilediği toplumsal ilişkiler aynı hızla değişmemektedir. Bu değişmelerde meydana gelen gecikme ve yerini dolduramama durumu toplumsal ilişkilerin gevşemesine ve çözülmesine neden olmaktadır.

İslam'ın toplum hayatını etkileyen ahlakî değerler bütünü, insanın fitratına uygun olarak ilahi sistem tarafından oluşturulmuştur ve üstesinden gelemeyeceği hiçbir sorumluluğu bünyesinde barındırmamaktadır. İnsanı ve toplumu sürekli gelişmeye iten bir dinamizme sahip olan bu değerler, sorumluluğu üzerine alan toplumlar için yapıcı unsurlar inşa etmektedir.²⁸ İslâm, toplumu kontrol altında tutmayı ve idare etmeyi isteyen bir sistemdir. Amacı, toplumda yüce değerler meydana getirip toplumun fertlerini yaratılışına uygun hayırlı ve yapıcı işler ortaya çıkarmaktır. İnsan, bu ilahi sistemden başkasına teslim olması halinde "aşağuların aşağısı bir varlık" olma sıfatından kurtulamamaktadır.²⁹ Kutup, maddi değil, daha çok manevi açıdan ilerlemeyi sağlıklı bir sosyal değişme olarak görmektedir. Manevi ilerlemeyi de nihayetinde Allah tarafından ortaya konulan ilahi düzene bağlılıkta aramaktadır. Çünkü ona göre insanlık tarihinde Allah'ın öngördüğü sisteme uygun şekilde hayatlarını düzenleyen toplumlar insanlığı temsil edebilecek örnek şahsiyetler yetiştirmiştir. Diğer beşeri sistemlerin ortaya koyduğu değerler, bu şahsiyetlerin İslâm toplumuna kazandırdıkları değişimlerle boy ölçüşemeyecek kadar değersizdir. İnsanî olan her türlü gelişmenin bu sistemden beslenmesi, uygarlık adına kazandırdıklarının canlı temsilcileri olmuştur.³⁰

Kur'an-ı Kerim'de insanın başıboş bırakılmadığı, davranışları gözlemlenen ve davranışlarının sonucu yine kendisini etkileyen bir varlık olarak yaratıldığı belirtilmiştir. İnsan toplumsal yasalara uygun davrandığı durumlarda Allah'ın takdirini, övgüsünü ve desteğini kazanmaktadır (bkz. Al-i İmran 3/122,126,140, Tevbe 9/25,26). Allah'ın koymuş olduğu yasalar sabittir ve herhangi bir değişme görülmez(bkz. Fatr 35/43, İsrâ, 17/77). İnsanın yapacağı iyi veya kötü davranışlar toplumsal bir olayın gerçekleşmesine sebep olmakta ve bu yasalar davranışların sonucunu teşkil etmektedir. Seyyit Kutup'a göre Kur'an-ı Kerim'de

26 Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, VII, s. 420.

27 Kutup, *Din Budur*, s. 33.

28 Kutup, *Din Budur*, s.36.

29 Kutup, *Fî Zılâl-il Kur'an*, X, s. 510.

30 Kutup, *Din Budur*, s.47-48.

Allah'ın bu yasalardan devamlı bahsetmesinin nedeni, insanın kendi iradesi sonucu oluşturduğu davranışların sonuçlarının hayatta meydana gelen bir takım olaylarla ilişkisi olduğunu anlaması içindir. Ona göre geçmiş toplumların başlarından geçen olaylar insana bu kanunların geçerliliğini ve sürekliliğini örneklendirmektedir.³¹

Allah insanlara yanışı ve doğruyu açıkça bildirmiş, önceki toplumların yaptıkları doğru işleri tanıtarak onları hayra yönlendirmeyi, nefislerinin peşinden koşanları takip etmemelerini istemiştir. (bkz. Nisâ, 4/26,27) Kutup'a göre insan, Allah'ın koymuş olduğu toplumsal yasaların mahiyeti üzerinde düşünmesi gerekmektedir. İnsan bunları yapabilecek yeteneğe sahiptir. Allah'ın insanın bu özelliğine vurgu yapması onu onurlandırdığına işaret olarak görülmektedir. Ayrıca bu ayette iyi işler yapan toplumların anlatılması ve örnek alınmasının istenmesi yer, zaman ve biyolojik farklılıklara rağmen ilahi sistemin oluşturduğu ortak bağ aracılığıyla bir ümmet bilincinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.³² Bütün insanlığı kuşatan bu evrensel mesaj, tek örnek bağlamında toplumsal birliğe teşvik etmektedir. Diğer yandan Allah'ın vermiş olduğu mesajları açık ve gizli yanlarıyla düşünmek ve uygulamak benimsenen değerlerle davranışların bir bütünlük teşkil eden bir İslam toplumunun oluşmasına da zemin hazırlayabilmektedir.

Seyyid Kutup, *Yoldaki İşaretler* adlı çalışmasında o zamana kadarki İslâmi mücadele sürecine bir durum değerlendirmesi ve tarih toplum analizi yapılmasını teşvik etmektedir. Kur'an merkezi bir din anlayışıyla toplumun yeniden inşasını önermektedir. Onun öncelikli amacı toplumu cahiliyeden sıyrıp Kur'an neslini oluşturmaktır. Toplumsal değişimin aşamalarını sünnetullahaya uygun şekilde inşa etme amacı gütmektedir. Dünya sistemiyle bütünleşmiş yapılardan bilinç düzeyinde bir ayrışmayla amacı olan Kur'an merkezli bir toplumun kimliğini oluşturmayı hedeflemektedir.³³ O, sosyal bünyenin gelişme ve değişmeye açık olması gerektiğini ifade etmektedir. Toplumların varlığını sürdürebilmesi değişmez ve değişebilir kanunları iyi tespit etmesine, bunun sonucunda sağlıklı bir değişmeyi gerçekleştirmesine bağlı olmaktadır.

Buraya kadar Kutup'un ortaya koyduğu sosyal değişimin ilerlemeye yol açabilen etmenleri üzerinde durulmuştur. Sosyal değişimi iki taraflı anlayabilmek için Kutup'un Kur'an ayetlerinden yola çıkarak ortaya koyduğu olumsuz değişme biçimi yine insan davranışları ekseninde ele alınacaktır.

TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN ETMENLER

Toplumsal değişimi etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin geneli birbirleriyle ilişki halindedir. Örneğin; nüfus yapısında meydana gelen

31 Kutup, *Fî Zilâl-il Kur'an*, VIII, s.452.

32 Kutup, *Fî Zilâl-il Kur'an*, II, s.425-426.

33 Haksöz Okulu Serisi-1, *İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2012, s.247.

değişme ekonomik gelişmeleri de etkilemektedir. Günümüzde değişme olgusu yerel olarak kalmayıp bütün dünyayı etkileyebilen küresel bir role sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de değişim probleminin çözümünün insan nefsinde aranması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanın ortaya koyduğu davranışlar toplumlara ilgilendiren değişimlerin habercisi olmaktadır.³⁴

a)Toplumlarla ilgili Allah'ın Yasası

Kur'an'da "Sünnetullah"^{*****} kavramı genelde toplumların başına gelen olumsuz durumlardan bahsetmektedir (bkz. Al-i İmran, 3/137, Enfal, 8/38, Hicr, 15/13, Kehf, 18/55). Allah, insanın ve oluşturduğu toplumun davranışlarını gözlememesi için belli gözetleyiciler görevlendirmiştir. Toplumların hem şahıs hem de durumları açısından oluşturdukları değişiklikleri gözlemek ve bu değişiklikler üzerinden onlar hakkında hükmünü yürürlüğe koymak amaçlanmıştır. Bu yasalar çerçevesinde toplumların yaşayışlarını kontrol altında tutan ve şekillendiren bir ilahi ilkenin varlığına işaret edilmiştir (bkz. Ra'd, 13/11).

Kutup'a göre toplumların sonunun ne olacağı Allah tarafından önceden bilinmektedir. Toplumların davranış değişikliği toplumsal değişimin habercisi olmaktadır. Fakat Allah, insanların yaptıkları kötü davranışlara işaret ederek kendilerini düzeltmelerini istemektedir. İnsanların Allah'ın koymuş olduğu toplumsal yasalara aykırı hareket etmekte ısrar etmesi özgür iradeleri sonucu yaptıkları davranışların sonuçlarıyla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Allah, insanlara yardımda bulunarak önce kendi durumlarını değiştirme fırsatı vermekte, ders almamaları halinde karşılaşacakları durumların sebeplerini yine kendi davranışlarında aramalarını belirtmiştir. İnsan ve toplum, iradesini kötü yönde kullanmaya devam ettikçe toplumların varlığının son bulması kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir.³⁵ Kutup, insanın sonunu kendi iradesiyle meydana getirdiğini ancak sonucun Allah tarafından tayin edildiğini ifade ederek olaya determinist bir bakış açısıyla bakmaktadır.

Bu konuda İbn Haldun'un tavırlar nazariyesini zikretmek gerekmektedir. Ona göre bir devlet muhtelif tavırlardan ve bir takım hallerden geçmektedir. Devletin kuruluş devri onun ilk aşamasını ifade etmektedir. Bu devrede devlet, asabiyetin ortak hareket etmesiyle bir zafer kazanarak oluşmaktadır. İkinci aşamada devlet sahibi kavmini bir tarafa bırakarak devlet gücünü şahsileştirmeye çalışmaktadır. Bu aşamada bir nevi siyasal otorite sağlanmaya çalışılmaktadır. Üçüncü aşamada sağlanan siyasal istikrarla birlikte elde edilen imkânlardan faydalanma dönemi başlamaktadır. Bu devrede iç tehditlerden emin olan iktidar

34 Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

***** Allah'ın varlıklarla ilgili öteden beri var olan ve var olmaya devam edecek değişmeyen bir davranış biçimidir. (bkz. Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Ankara, 1994, s.51- 53.)

35 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VI, s. 345-346.

artık ülke savunmasına ve imarına yönelmektedir. Dördüncü aşamada devlet sahibi, öncekilerin taklit ederek tesis edilen şeylere kanaat getirmektedir. Devleti mümkün merteye çatışmalardan uzak tutarak bir nevi sulh içerisinde yaşamayı amaçlamaktadır. Beşinci ve son aşamada iktidarı elinde bulunduranlar onu keyfi bir şekilde kullanmaktadır. Bu aşamada artık ne iktidarı ayakta tutan bir güç ne de bunun gerekli olduğunun farkında olan bir yönetici mevcuttur. İktidarı sağlayan güç (asabiyet) tesirsiz hale gelmiş dolayısıyla yok olmuştur. Devletin ihtiyarlık dönemi olarak nitelenmektedir.³⁶ Kutup'un ifade ettiği gibi insan davranışları da toplumun gelişip çökmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

İlk önce oluşması gereken değişim Allah'ın topluma görev ve yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Allah bu değişim gücünü topluma vermektedir. Allah'ın kendisine özgü kıldığı değişimi, topluma özgü kıldığı değişimden önce meydana geleceğini beklemek ayetin metnine ters düşmektedir. Bu durum, insanın yerini, sorumluluğunu ve kendisine verilen emaneti yok saymak anlamına gelmektedir. Değişim alanları arasındaki bu sınırlama ve toplumların kendinde olanı değiştirme önceliği, insanoğluna tarihsel olayları değerlendirme konusunda sorumluluk kazandırmaktadır. Bu açıdan insanın tarihin akışına olan etkisi ve tarihsel olaylar karşısındaki sorumluluğunu irdelemek mümkün olmaktadır.³⁷

Yeryüzünü yeniden inşa etme ve düzenleme görevi Allah tarafından insana verilmiş bir emanet olarak değerlendirilmektedir. Toplumların doğru bir istikamette yol alabilmesi için sürekli uyanık ve tedbirli olmaya, toplumun dengesini bozacak sınırları aşmamaya ve çeşitli yönlere az-çok eğilim gösteren insan davranışlarını kontrol altında tutmaya ihtiyacı vardır. Bu durum, insan için sürekli hazır halde bulunmayı gerektiren bir durumu ifade etmektedir.³⁸ İnsan yeryüzünde maddi ilerlemeyi sağlayabilmek için Allah tarafından yeryüzünde görevlendirilmiştir. Bu durum İslam'ın çalışmayı teşvik etmesi ve insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesinin bir gereği olmaktadır. Fakat İslam'ın bütün prensiplerinin uygulanmadığı bir toplumda işlevini de yerine getirmesi mümkün görünmemektedir. Bunu uygulayacak bir toplumun varlığı da günümüzde mevcut olmadığı için insanlar için bu prensipler soyut bir akide olarak kalmaktadır.³⁹

Allah'ın yeryüzünde inşa ettiği kanunlar toplumun yaşayışından kopuk değildir. Bu kanunlar değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Toplumlar, hayatı bu kanunlarla birlikte dengeli bir şekilde yaşadığı zaman uzun ömürlü bir toplum yapısına sahip olabilmıştır. Kur'an, insanlığın geçmişini bu gününe ve bu gününü de geçmişine bağlamıştır. Bu bilince sahip olan toplumlar, asırlar sonra

36 bkz. İbn Haldun, *Mukaddime 1*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay.,2013, s.399-401.

37 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İstanbul, İnsan Yay., 1998, s.36.

38 Kutup, *Fi Zılâl-il Kur'an*, VI, s.168.

39 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.8.

ulaşabilecek düzeye kısa sürede ulaşmıştır.⁴⁰ Kur'an- ı Kerim'de "hastalık" sözcüğü çeşitli yerlerde anılmaktadır. Bununla bireyin bedeninde olan değil, toplumun nefsinde oluşan hastalık kastedilmektedir. Bireylerin fikirlerinde meydana gelen zafiyet, toplumu hem bünye hem de bilgi açısından güçlü olmayı gerektiren herhangi bir probleme yönelmekten alıkoymaktadır. İnsanların toplum sağlığının bağlı olduğu yasalardan habersiz olması bütün toplumsal olayları kaza ve kadere bağlamasına sebep olmaktadır. Bu durum, yasalarla dengeli bir şekilde yaşam süremeyen toplumların toplumsal ilerleyişlerinin sağlıklı olmasına yol açmaktadır.⁴¹

Kutup açısından bir toplumun ahlaki değerlerini toplumun gelenek ve göreneklerine göre belirlemek uygun görülmemektedir. Ona göre toplum yapısının geçirdiği değişikliklerin de üstünde sabit, değişmez bir ölçü bulunmaktadır. Bu durumda birbirinden farklılık gösteren tarım toplumu ahlaki, sanayi toplumu ahlaki, kapitalist toplumu ahlaki gibi toplumların yaşam standartlarına veya gelişim aşamalarına göre ahlak kuralları dinlenmekten kurtulmuş olmaktadır. Bu durumda İslam, toplumların nicelik ve niteliğine bakmaksızın her topluma insanî değerlere dayanan bir gelişim çizgisi kazandırmaktadır. Bununla da yetinmeyip bu çizgisi koruyarak ahlak ve değer yargılarının otokontrolünü sağlamaktadır.⁴²

b) Toplumların Yaşam Süresi

İslam'a göre her şeyin bir sonu olduğu gibi toplumların da bir sonu vardır. Bu son, Allah'ın değişmez yasalarıyla sabittir (bkz. A'raf, 7/34). Kutup, hayatın devam etmesine aldanmanın, sonsuz bir yaşam beklentisi içerisinde olmanın ayrıca Allah'ı anmayan ve O'na şükretmeyen gönüllere sahip olmanın toplumları ziyana götüreceğini belirtmiştir. Allah'ın, bu kaçınılmaz son buluş sürecinde toplumları yaşayışları konusunda uyardığını belirtmiştir.⁴³ Kur'an toplumların belli bir zaman dilimine bağlı olduğunu, bu sürenin dolmasıyla yaşam süresini doldurduğunu bildirmektedir. Toplumlar da tıpkı insanlar gibi doğma, büyüme, gelişme ve çökme evreleri geçirmektedir. Her milletin bir eceli vardır. Fakat toplumların yaşam süresini tamamlaması insan gibi tamamen ölmesi anlamına gelmemektedir. Bu süreyi tamamlayan toplumlar, kendi konumunu bir başka topluma terk etmektedir. Dolayısıyla bir sonraki toplum için bir birikimi teşkil etmektedir. İnsanların yapması gereken şey, bir zaman dilimiyle sınırlı olduğunun farkında olmak ve bu zamanı iyi değerlendirmektir. Böylece hem kendi döneminde huzur ve mutluluğu sağlamakta hem de gelecek toplumlara iyi bir birikim bırakmış olmaktadır.⁴⁴

40 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, II, s.192.

41 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s.16-17.

42 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.147.

43 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.295.

44 Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

Burada sözü edilen ecel ile bireyin değil toplumun sonu kastedilmektedir. Birey gibi toplumda yaşayan bir varlıktır ve ecel o topluma da gelmektedir. Bu ecelin gerçekleşmesi için o toplumu oluşturan bütün bireylerin ölmesi gerekmemektedir. Burada son bulmakla o toplumun öz varlığı anlaşılmaktadır.⁴⁵

c) Toplumların Bilgi ve Kültür Seviyesi

İslam'a göre sahip olduğu karakter sağlam bir yapı teşkil etmediği sürece insanın gözünün önünde gerçekleşen mucizeler bir anlam ifade etmemektedir. Allah, Kur'an'da bu durumu örneklendirmek için geçmişte bazı kavimleri içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarıp sağlıklı bir yola yöneltmesine rağmen onların zayıf karakterlerinden, gelenek ve atalarının dininden vazgeçememeleri sonucu tekrardan eski alışkanlıklarına döndüklerinden bahsetmiştir (bkz. A'raf, 7/138). Bu duruma Hz. Musa'nın kavmini örnek verebiliriz. Kutup'a göre, onların bu karakteri, eskiye dayalı tarihlerinden kaynaklanmaktadır. Bedenlerini kaplamış bu cahili alışkanlıkların ruhlarına da bulaşmış olması muhtemeldir. Bu durum kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşmiş bir davranışı teşkil etmektedir. Allah'ın doğru yola sevk ettiği toplumların imkânını bulduğu anda bu yoldan sapması, kendilerini bilinçlendirmeye çalışırken ısrarla akıllarını kullanmaya yanaşmamaları o toplumun kararsız, aciz ve zayıf ruhlu karaktere sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁶

Bilgi, insanın yaşamını şekillendiren etkin bir güçtür. Günümüzde bilgi sahibi insanların daha kaliteli ve refah içinde bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Bilginin hakim olduğu toplumlarda yeni ve günlük hayatı kolaylaştıran çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Toplum içinde saygı gören ya da öncülük eden bireylerin bilgi sahibi olduğu bilinmektedir. Bilgisizliğin hüküm sürdüğü toplumlarda her türlü etkiye karşı koyabilecek bir mekanizmadan söz edilemez. Bilgisiz bir topluma hükmetmek kolay olduğundan bu özelliği kullanmak isteyenlerin toplumu cahil bırakmak istemesi kendi çıkarlarına uygun düşmektedir. Cahil bir toplum kendini geliştirmemenin yanında davranış değişikliğine de yanaşmamaktadır. Bu toplumlar bilinçli bir davranış meydana getirdiği için ortaya çıkan sonuçlardan sorumlu tutulmaktadır.

Müslüman bir birey cahili bir gelişimin ortaya koyduğu her türlü bilgiden faydalanabilmelidir. Bunu yaparken amacı, bilgi birikimini onlardan almak değil, cahiliyenin Hak'tan nasıl saptığını görmek ve İslam inancı ve düşüncesi yolunda bu görüşleri düzelterek gelişimini bu yönde sağlamak olmalıdır. İnanç, ahlak ve değer alanları dışında alınabilecek bilimsel bilgi toplumların gelişmesine katkı sağlayabilmektedir. "Bir insanlık mirası olan kültürün vatani, dini ve milliyeti yoktur." cümlesi belirli şartlar altında deneysel yöntemle dayanan müspet ilimler ve teknoloji alanı için geçerlidir. Temeli İslam'ın ilahî düşüncesine dayanan İslam

45 Cevdet Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, s.37.

46 Kutup, *Fî Zîlâ-il Kur'an*, IV, s.408.

kültürü insanın düşünce ve uygulama alanına giren her şeyi kapsamaktadır. Ayrıca bu alanlardaki gelişimi ve sürekli canlılığı temin edebilecek prensip ve yöntemleri de bünyesinde barındırmaktadır.⁴⁷

Aktif bir kültür sadece geçmişle övünmek yerine fert ve toplumu, geleceğe ve geleceğin sahip olduğu özelliklere sahip olmaya yönelir. Geçmişle yetinmesi antik, arkeolojik bir kültüre dönüşmesine sebep olmaktadır. Böyle bir durumda elinde gerekli araçlar olmaksızın toplumsal hastalıklardan söz etmeye, toplumsal dayanıksızlığı örtmeye, somut gerçeklerden sadece söz etmeye, objektif hakikat yerine sübjektif gerçekliğe sığınmaya yönelmektedir. Bütün bunlar, toplumsal zayıflığı, iflası ve çöküşü gerekçelendirmeye, bahaneler bulmaya itmektedir.⁴⁸

d) Ekonomik ve Bilimsel Düzey

Allah, toplumlara ayet ve mucizeler gönderdiği gibi onları uyarması için peygamberler de göndermiştir. Peygamberler, içinde bulunduğu topluma yol gösterici olma görevini layıkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Peygamberlerini yalanlayan toplumları Allah, çeşitli sıkıntı ve belalarla imtihan etmiştir. Devam eden süreçte imtihanların yerini bolluğun hâkim olduğu bir yaşam almış, toplumlar başka bir imtihan ile karşı karşıya kalmıştır. (bkz. A'raf, 7/95,96)

Kutup'a göre sıkıntılar, insanlara sabretme ve dayanma gücü yanında Rabbini sıkça hatırlama imkânı verirken bolluk ile karşı karşıya kalan toplumların Rabbini çabucak unutması ve doğru yoldan sapması imtihanın başarısızlığını beraberinde getirmektedir.⁴⁹ İmtihan ve maddeye aşırı bağlılık ile karşı karşıya kalan Müslüman toplumun zorluklara karşı sabır ve zafere karşı alçakgönüllülük göstermesi zorunludur. Bu sayede zorlu şartlardan, acı tecrübe ve olaylardan geçen Müslüman toplumun, hem beden ve ruhlarının gizli yanlarını keşfetmesi hem de safalarını ayıklayıp düzene koyması muhtemeldir.⁵⁰

Toplumsal değişimde daha çok maddi ve manevi beklentiler hedeflenmektedir. Maddi doyumun gerçekleştiği toplumlarda değişim ağır işlemektedir. Fakat ekonomik bakımdan geri kalmış toplumlarda değişimin daha kolay uygulandığı görülmektedir. Çünkü yaşanan toplumsal sıkıntılar bir çıkış yolu aranmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Allah'ın kendi dininin mensuplarını da sıkıntı ve belalarla imtihan ettiği bilinmektedir. Burada sabır ve ders çıkarma gibi iki farklı durumun iyi ayırt edilmesi gerekmektedir. Allah'ın nizamına uygun yaşama arzusu içinde olan toplumlar için bu imtihan, onların olgunlaşma ve toplumlarını sağlam temeller üzerine inşa etme bilinci oluşturmaktadır.

47 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.167-169.

48 Kureyşi, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, s.144-145.

49 bkz. Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s. 364-365.

50 Kutup, *Din Budur*, s.17.

Bir toplumda önemli olan, teknoloji ve sanayi alanındaki ilerlemenin hangi temele dayandığı, o toplumu düzenleyen ve bütün halinde insanî medeniyetin özelliklerini yerine getiren değer yargılarıdır. Maddî gelişimin insanî değerlerden üstün tutulduğu bir toplumda sağlıklı bir medeniyet gelişiminden söz etmek mümkün değildir. İslam, Allah'ın yeryüzündeki nimetlerinden yararlanmayı tavsiye ederken maddenin insanî değerlerin üstüne çıkarılmamasını istemektedir.⁵¹ Kutup, modern uygarlığın yol açtığı toplumsal buhrandan kurtuluş yolunu insan hakkındaki bilginin artırılarak sanayi medeniyetinin insanî değerleri tümüyle kuşatan bir oluşumla tekrar düzenlenmesinde görmektedir. Bilim ve teknolojiyi bir kenara atmak beşerî sistemlerin yol açtığı toplumsal huzursuzlukları önleme adına mantıklı bir çözüm yolu olarak görülmemektedir. Bilimin güç ve imkânlarını bilmek için onu oluşturan insanın yeterliliği hakkındaki bilgi bizlere ulaşılması mümkün olmayan şeylerin sınırını öğretmektedir. Böylece insan, hakkında sahip olamayacağı şeylerde Allah'ın ortaya koymuş olduğu düzenden dışarı çıkamayacağını anlayabilmektedir. İslam dini kendi içinde akıl, bilim, sanat, iktisat, siyaset, namaz, dua gibi olguların tümünü bünyesinde barındırmaktadır. Avrupa, insanın ruhî boşluğunu modern uygarlık ve bilim içinde aramaya devam ederken Müslümanların bu durumu din aracılığıyla doldurması avantaj olarak görülmektedir. İslam dinini tüm programlarıyla "hayat programı" kabul etmek insan yapısına dair problemlerle başa çıkmakta yardımcı olmaktadır.⁵²

İslam dini imkân bulduğu her toplumda kendi değişmez değerlerine dayanarak şekilce farklılık gösteren bir medeniyet oluşturmaktadır. Bunu yaparken toplumlarda mevcut olan teknolojik, ekonomik ve bilimsel alanlardaki gelişmelerden de faydalanmaktadır. Fakat toplumun bu imkânlardan yoksun olması İslam medeniyetinin kurulamayacağı anlamına gelmez. Nitekim İslam'ın gelmesiyle Afrika'da çıplak insanlara elbiselerin giydirilmesi bir nevi o toplumun örtünme medeniyeti aşamasına geldiğini göstermektedir. İslam, toplumların kuruluş, ilerleyiş ve devamlılığını sağlayan bir medeniyeti temsil etmektedir.⁵³

TOPLUMLARIN ÇÖKÜŞ ÖNCESİ BELİRTİLERİ

Kur'an-ı Kerim'de bir toplumun, yeterli ölçüde uyarılmadığı veya toplumda ahlâkî bozulma baş göstermediği sürece helâk edilmeyeceği belirtilmektedir. (bkz. Enam, 6/131, Hud, 11/117) İlâhî yasalar gereği, peygamberleri yalanlayıp isyan eden, Allah'ın emirlerine karşı gelen, insanlara zulmeden veya Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük eden toplumlar hem dünyada, hem ahirette Allah'ın cezasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu toplumlara dünyadaki yaptırımlar; medeniyet ve uygarlıkta geri kalmaları, ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, iç barış ve güvenin yok olması veya toplumun genel bir felâketle

51 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.152.

52 Seyyid Kutup, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.190-191.

53 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.160.

tarih sahnesinden silinmesi şeklinde görülebilmektedir.⁵⁴ Kutup da toplumda meydana gelen bozulmaları bu görüş çerçevesinde yorumlamaktadır. Ona göre ayetler çerçevesinde toplumları çöküşe götüren sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Bolluk ve Refah

Karşılaşılan sıkıntılar karşısında bazı toplumların yanlış davranışlarda ısrar ettikleri görülmüştür. Allah bu toplumları çeşitli nimetlerle rızıklandırmasıyla, onların yaptıkları kötü davranışlar kendilerince doğru değerlendirilmiş, devam eden süreçte varlıklarının son bulmasına neden olmuştur. (bkz. En'am, 6/42,44) Kutup'a göre bu ayetler, Yüce Allah'ın insanları çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya bıraktığını ve onlara fırsat üstüne fırsat vermesine rağmen bildikleri yoldan şaşmadıklarını gösteren tarihsel bir örnek olarak görülmektedir. Karşılaştıkları çeşitli sorunların onları Allah'ın yoluna sevk etmediğini, bu insanların fitratlarının bir daha düzelmeyecek kadar bozulduğuna işaret etmektedir. O'na göre insanın yapısını en iyi bilen Allah'ın ortaya koyduğu sonuçlar insan ürünü olan tarih ve toplum biliminden daha güvenilir olduğu belirtilmektedir. En güvenilir bilgi açısından O'nun insan bildirdiği öğütler, tarihsel olguların gerisindeki gizli etkenleri ve görülmeyen nedenleri kavramaları içindir.⁵⁵

Toplumsal çöküşün en belirgin özelliklerinden birisi de toplumsal refah düzeylerinin artması sonucu ortaya çıkan davranışlardır. Allah, refah düzeyinin artmasının toplumlar için bir imtihanı teşkil ettiğini Kur'an'da haber vermektedir. Toplumların sahip oldukları karakterlerin ortaya çıkması, belirginleşmesi ve davranışlara yansması konusunda refah düzeyi önemli bir uyarıcı rol üstlenmektedir. Toplumların refah halinde takındıkları tavırlar öncesi ve sonrasıyla bir bütün oluşturmaktadır. İnsan, davranışlarının iyi veya kötü olduğunu düşünmek yerine ulaştığı konuma sadece kendi emeğinin ürünü olarak bakmaktadır. Bu durum, refah durumundan önceki davranışın sorgulanmadan devam etmesine neden olmaktadır.

Bu konuda İbn Haldun, refah bakımından bolluk içerisinde olan toplumlar kıtlık yaşayanlara göre beden ve ahlak bakımından daha zayıf olduğu söylemektedir. Refah içindeki toplumlarda gıda maddelerinin çokluğundan dolayı bireylerin bedeninde bir takım işe yaramaz fazlalıklar ve kötü artıklar meydana gelmektedir. Bu durum zamanla zihnin ve fikrin donuklaşmasına sebep olmaktadır. Sonucunda da gaflet ve dikkatsizlik gibi ruh halleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum din ve ibadet konularında da kendini göstermektedir. Kendilerini açlığa alıştıran haz ve zevklerden uzak durarak geçim sıkıntısı içerisinde yaşayan toplumlar, bolluk ve refah içerisinde yaşayanlara göre daha güzel bir dini yaşayışa sahip görülmektedir. Aynı zamanda refah içerisinde olan toplumlar kıtlık baş

54 Abdülbaki Güneş, *Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, V, (2005), Sayı: 1, s.69.

55 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.11-12.

gösterdiğinde sıkıntıya dayanma ve kıtlığa tahammül gücü zayıf olduğundan daha çabuk çökebilmektedir.⁵⁶

Kutup'a göre Allah'ın kalplere verdiği hassasiyet, canlılık ve idrak gücünden yoksun toplumlar, maddi refahın zirvesinde olsalar bile kendilerini ruhî açıdan eksik hissetmektedir. Çevrelerinde geniş bir özgürlük, güven ve barış ortamı oluştursalar dahi içlerindeki sıkıntılara çare bulamamaktadırlar. Her ne kadar inkâr etseler de günümüz toplumlarının durumu bu şekilde görülmektedir.⁵⁷ İnsanın ruhsal yönden doyuma ulaşması ahlakî değerleri yaşamasıyla yakından ilgilidir. Toplumlar ahlakî değerleri gerçekleştirme yönünden yüksek bir şuura sahip olduğu sürece insanlar arasında güven ve huzur ortamı olabilmektedir. Bu durum, toplum içinde sevgi, saygı ve hoşgörünün hakim olmasını, insanın ruhi yönden tatmin olmasını sağlamaktadır.

İnsanlık Allah'ın kendisine yüklediği hilafet görevi doğrultusunda yeryüzündeki nimetlerden yararlanırken bunu Allah'a ibadet maksadıyla yaptığı sürece medeniyetin doruğuna ulaşmış olmaktadır. Allah'a bağlılığın bilincinde olmak şartıyla tarih boyunca edinilen teknolojik deneyimlerden faydalanmak, sadece madde alanda gelişim değil, insanî değer ve ölçülerinde gelişmesiyle medeni bir toplum olma vasfına erişilmiş olmaktadır.⁵⁸

b) Peygamber ile Uyarılar

İnsanlar kendi iradeleriyle, kendilerini bağlayan bireysel sorumluluğa sahiptir. Seçtiği yolun iyi veya kötü olması kendi seçiminin sonucu, yaptırımları da yine kendi yaptıklarının karşılığı olmaktadır. Her insan kendi davranışının sorumluluğuyla karşı karşıya bırakılmaktadır.(bkz. İsrâ, 17/15) Kutup'a göre Allah, insanların devamlı gözünün önünde bulunan mucizelerle yetinmemiş, onları uyarması için Peygamberler de göndermiştir. Bir toplumu cezalandırmadan önce tüm mazeretleri ortadan kaldırmaya çalışmış, hiçbir toplumu tam olarak delillerini sunmadan yaptıklarının karşılığını göstermemiştir.⁵⁹

Toplumların peygamberlerinden istedikleri mucizeler bazen onların imtihanının bir parçasını teşkil etmektedir. Kutup'a göre Semûd Kavmi'nin Hz. Salih'ten dışı deve istemeleri bir nevi kendi sonlarını hazırlamıştır. Mucizeler insanları uyarmak ve korkutmak içindir. Mucizelerin gelişinden sonra bile toplumda inanmama durumu devam ediyorsa bu onların sonunu kendi elleriyle hazırladıklarının ispatıdır. Maddî mucizeler, insanlığın sadece bir kuşağına hitap etmiş, sadece bu kuşağın olaya şahit olmasıyla kalmıştır.⁶⁰ Toplumların Peygamberlerinden görebilecekleri en son delil de mucize olmaktadır. Mucizeye

56 İbn Haldun, *Mukaddime 1*, s.270-272.

57 Kutup, *İslam'a Göre Hayat*, s.52.

58 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.152.

59 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s.25.

60 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s.54.

inanmayan toplumların ömrünü tamamladığı ve artık değişme vaktinin geldiği anlaşılmaktadır. Peygamberlerin olmadığı dönemlerde de toplumsal hayatı düzene sokmak isteyen insanlar bulunmaktadır. Bu insanların varlığı toplumsal çöküşü haklı bir zemine oturtmak için bir delil sunmaktadır.

Allah'ın toplumları uyarması karşısında alınabilecek dersler uzun vadeli bir gelişimi de beraberinde getirmektedir. Hz. Peygamber'e ilk başlarda inanmayı reddeden daha sonra doğru yolu bulmaları ve kalplerindeki inancın büyük bir kuvvet kazanmasıyla ortaya çıkan durum Kutup açısından insanlığın daha önce ve sonra rastlayamayacağı boyutları ifade etmektedir. Allah'a olan iman ve onun belirlediği yaşam tarzını benimseme o topluma şuur açıklığı, düşünce saflığı ve dünya malına düşkün olmama vasıfları kazandırmıştır. İnsan zihninin mevcut zaman dilimi içinde kavrayamadığı bazı olaylar zaman geçtikçe anlaşılmaktadır. Böyle durumlarda Allah'ın insanlık için ortaya koyduğu bilginin varlığı bir kez daha kıymetlenmektedir.⁶¹

c) Önderlerin Etkisi

Toplumsal değişme olayı toplumdaki önderlerin etkisiyle de olmaktadır. Bir topluma yol gösteren kişilerde Allah'ın yasasına aykırı işler yapıp yaygınlaşıyorsa Allah o topluma bu tipteki insanların sayısını çoğaltır ve toplum kendi sonunu hazırlamaya başlar. (bkz. İsrâ, 17/16) Burada Kutup'un da belirttiği gibi asıl mesele bozgunculuğu yayan bu önderlere karşı toplum üyelerinin herhangi bir müdahalede bulunmaması sonucu kendilerini de etkileyen bir süreç içerisine girmiş olmalarıdır. Eğer bir toplum, bozuk sistemlerin yaptıklarına engel olmayıp seyirci kalırsa onlarda kendilerini bekleyen olumsuz sonuçlardan sorumlu tutulmaktadır. Ayette geçen "Mutrafîn" kelimesini Kutup, aristokratik kesim olarak değerlendirmiş, milletin değerlerini çürüten bu sınıfa karşı toplumun bu duruma engel olması görevini üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶² Toplumun temel dinamiğini oluşturan liderler, toplumu istedikleri yöne doğru hareket ettirebilme yeteneklerinden dolayı toplumsal çöküşte de önemli bir rol oynamaktadır. Önderlerin kavrayış eksikliğinden kaynaklanan davranışlar toplum içinde düzen bozukluğuna sebep olmaktadır. Bu düzen bozukluğu toplumsal dengelerin ve bütünlüğün bozulmasına sebebiyet vermektedir.

Toplum içinde her birey, şeriatın kabul etmediği ve hoş karşılamadığı bir olay ve iş meydana geldiğinde, bunu önlemekle yükümlüdür. Çünkü toplum bir bütündür ve İslam'ın reddettiği şeyler ona zarar vermektedir. Toplum içerisinde bireylerin işlemiş oldukları İslam dışı davranışlara sessiz kalınması halinde, sonuç olarak hem dünyada hem de ahirette toplumun tümü bundan sorumlu olmaktadır. Çünkü toplum kendisini meydana getiren tüm bireylerin

61 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.237-240.

62 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, VII, s.25-26.

davranışlarından ve onlara doğru yolu göstermekten sorumlu olmaktadır.⁶³ Ayette de görüldüğü gibi sorumlu tutulanlar, toplumda haddini aşan kesime ses çıkarmayıp kötü davranışların normalleşmesini hoş karşılayan kesimdir. Aslında böyle toplumlara Allah'ın bu tiplerin sayısını artırmasının yanında bazıları da kendi istekleriyle onlar gibi davranmaya başlamaktadır. Bu açıdan insana bu duruma müdahale etmemenin sorumluluğu yüklenmektedir.

Geleneksel bir otoriteye sahip olan din adamları da yaptıkları işler itibariyle toplumda lider sayılmaktadır. Buldukları konum itibariyle Allah'a yakın oldukları ve bundan dolayı her konuda kendilerine uyulması gerektiğine inanılmaktadır. Kur'an toplumu etkilediği ve dönüştürdüğü konusunda bilgi vermektedir. Hz. Musa'nın kavmi anlatılırken Sâmirî adındaki bir din adamı onun yokluğunda toplumu etkileyip yön vermektedir. Bu konuda Allah, insanları din adına aldatanlara karşı dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır. Ayrıca bir toplum eski alışkanlıklarını başka bir toplumda gördüğü zaman zayıf karakterlerine yenik düşüp eski adetlerine dönme isteği toplumların sosyal temas yoluyla değişime uğrayabileceğine de işaret etmektedir.⁶⁴ Sosyal değişme toplumların inanışlarını da etkilemektedir. Bir kültür ya da medeniyetle karşılaşma sonucu ortaya çıkan etkileşim eskiye dönüş ya da yeni dini oluşumu ortaya çıkarmaktadır.

Bu konuda Ali Şeriatî, peygamberleri toplumsal değişimin ve gelişimin temel etkeni olarak görmediğini belirtmektedir. Ona göre Peygamber'in görevinin haberi iletmek ve insanlara doğru yolu göstermek olduğu, Kur'an metninden İslam'ın kişileri, tesadüfî ya da karşı konulamaz ve değiştirilemez kanunların toplumsal değişimin temelinde yatan ana etkenler olmadığı anlamı çıkarılmaktadır.⁶⁵ Hz. Muhammed kendi toplumundaki örnek kişiliği ve etkili liderliğiyle toplumsal, siyasal, kültürel, hukuki, dini ve ekonomik değişimlerin gerçekleşmesinde ön ayak olmuştur. Kutup'un da belirttiği gibi İslam'dan önceki toplumsal yaşayışa bir değişim getirerek bütün insanlar arasında eşitliği ve bütünlüğü sağlamış, peygamberlerin olmadığı zamanlarda bu ilişkilerin kısmen eski halini aldığı görülmüştür. Hz. Peygamberi "postacı" olarak nitelemek onun Kur'an'ı uygulama tarzı ve davranışlarından yoksun bir İslam anlayışını kabullenmek demektir.

Dinin sosyal değişimi pozitif yönde etkileri olduğu görüşünü belirtenler arasında Max Weber'i zikretmek gerekmektedir. Weber, dinin sosyal değişimdeki rolünü tanımlarken toplumdaki dini önderlerden hareket etmektedir. O "peygamber" ve "rahîp" tipleri üzerinde durmaktadır. Ona göre, "rahîp" yerleşmiş bir sistemin parçası olup toplum üzerinde hiçbir yaratıcı fonksiyona sahip değildir. Fakat "peygamber" ilahi tecrübesiyle yerleşmiş alışkanlıklara karşı başarılı olursa

63 Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev. Harun Ünal, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.126.

64 bkz. Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.421., Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

65 Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kamil Can, Zafer Matbaası, İstanbul, 1980, s.55-56

toplum üzerinde köklü değişiklikler yapabilmektedir. Weber “karizma” olarak tanımladığı “peygamber”in reformcu ve devrimci niteliklere sahip olduğunu söylemektedir.⁶⁶

d) Haksızlık ve Zulüm

Tarihte çöküntüye uğramış toplumlar gelecek kuşaklar için iyi bir ders niteliği taşımaktadır. Bu kavimlerin yok olma sebebi toplumun üyeleri arasında adaletsizliğin yaygın olmasıdır. Toplumlar bu örneğe duyarlı yaklaşarak verilme istenen mesajı iyi anlamalıdır. Fakat çoğu toplum ders alacak olgunluğu gösterememektedir.(bkz. Hac, 22/45,46)

Kutup, bu olayı toplumlar için tarihi hatırlatma olarak nitelendirmektedir. Tarihte zalim oldukları için yok edilmiş birçok toplum bulunmaktadır. Bu olaylar, ileri görüş ve sezgi gücüne sahip insanı düşünmeye ve ders çıkarmaya sevk etmektedir.⁶⁷ Adalet, toplumsal yapıyı ayakta tutan en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Adaletin varlığı sağlıklı toplumların kurulmasına imkân vermektedir. Adaletsizliğin olduğu toplumlar da huzursuz olmaktadır. Ayrıca bu durum zulmeden ve zulme uğrayan arasında bir çatışma ortamı meydana getirmektedir. Adaletsizlikle yöneten bir kesimin bulunması toplumun çöküşünü hızlandırmaktadır. Adalet hak ettiği değeri vermeyen toplumlar, bu örneklerden ders çıkarmadıkları gibi onların başlarına gelenleri de hafife almaktadır. Fakat ayette Kutup’un da belirttiği gibi iman olgusuna sahip olan toplumlar somut bir olaya gereksinim duymadan davranışlarını bu çerçevede şekillendirebilmektedir.

Kutup’a göre cahiliye, dış görünüş ve şekilce değişiklik gösterse de kök ve kaynak bakımından hep aynı kalmaktadır. Beslendikleri bu kök ve kaynakların aynı olması sebebiyle cehalet ve kinleri, birtakım şahıs, zümre, kavim ya da milletin çıkarına olabilen adaletlerini her dönem göstermektedir. Böyle toplumların egemenliği, Allah’ın, bütün insanlığın menfaatini gözeten başka bir grup gönderinceye kadar devam edecektir.⁶⁸

Kutup, toplumların içinde bulunduğu koşullarda aşırıya gitmesi ya da sapkınlık göstermesi halinin her zaman dünya hayatında karşılığına bulamayabileceğini belirtmektedir. Ona göre, kaynağını yeryüzünden alan beşeri zihniyetin iman sahibi kimselere karşı yaptığı zulümlerin bir zafer olmadığı anlaşılmalıdır. Böyle bir zulüm karşısında sabreden kesim, tüm insanların tattıkları ölümden ayrı tarihin eskitemediği bir zaferle anılmaktadır. Meydana gelen adaletsizliklere karşı beşerin fıtratında bulunan acelecilik ruhu dar çaplı ve kısa vadeli bir bakış açısını oluştururken, Allah’ın müminlere kazandırmak istediği şey iman, ibadet, bela ve sıkıntılara karşı sabrederek geniş çaplı ve uzun vadeli bir bakış açısıdır. Bazı olayların sonuçları ahirete bırakılmaktadır.⁶⁹

66 Günay, *Din Sosyolojisi*, s.372-373.

67 Kutup, *Fi Zılâl-il Kur’an*, VII, s.358.

68 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.200.

69 Kutup, *Yoldaki İşaretler*, s.230-232.

Zulüm ve adaletsizliğin hâkim olduğu yerlerde halkın daha güvenli yerlere göç etmesi, yerleşme merkezlerinin bozulması ya da uygarlığın çökmesi şeklinde meydana gelebilmektedir. İbn Haldun, "umran" olarak nitelediği uygarlık merkezlerinin işlerliğini koruması için toplumsal güven ve adalet gibi etkenlere önem vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zulüm ve haksız kazançlarla halkı tedirgin etmek o bölgede nüfusun seyrekleşmesine ve uygarlığın yok olmasına sebep olmaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla toplumsal çöküş her zaman bir helak olma şeklinde de olmayabilir.

e) Ölçsüz Davranışlar

Toplumların ölçsüz davranışları da toplumsal çöküşe neden olan etmenlerden sayılmaktadır. (bkz. A'raf, 7/80,81) Bu ayette Lut kavmi erkeklerinin sergiledikleri davranıştan bahsedilmektedir. Kutup, Allah'ın yarattığını bozmaya dair bu davranışı, onları yok olmaya götüren bilinçli bir toplumsal değişme hareketi olarak yorumlamaktadır. Erkeğin veya kadının Allah'ın yarattığı fitrata aykırı hareket etmesi kanununa ve şeriatına karşı geldiğini, bu durumun onlardaki tevhit ve ilahlık sorununu teşkil ettiğini göstermektedir.⁷¹ Fitrata aykırı davranışların sergilendiği, israfın yaygınlaştığı toplumlar, çöküşü hak etmiş olmaktadır. Allah'ın bu toplumlara müdahale etmediğini düşünürsek hem inanç hem de hayat nizamındaki sapmalara bağlı olarak toplumların gelecek kuşaklara olumsuz yönde örnek olması ve bu durumun alışkanlık haline gelmiş davranışa dönüşmesi durumu ortaya çıkabilmektedir.

İnsanın davranışları ve bu davranışları kullanabilme yetisi fikirlerinin bir sonucu olarak bilinmektedir. İnsan ister kendisinin isterse de başkasının gayretiyle nefsinde olanı değiştirdiği zaman davranışları da değişime uğrayacaktır. Bu değişimin aşırı noktalara varması da mümkün görünmektedir. İnsanın Psikik karakterine boyun eğdiği zamanlar olmaktadır. Bu karakter değişince insan nefesine empoze edilen şeylerin egemenliğine boyun eğilmektedir. Böylece olumlu ya da olumsuz nefsinde olanı değiştirme gücüne sahip olanlar toplumu da değiştirme gücüne sahip olabilmektedir.⁷² Ayrıca bir toplum kendi içinde fuhşu ve kötülüğü yaygın hale getirmiş ise, bunları değiştirmeye, ortadan kaldırmaya yönelmiyorsa, o toplum çökmeyi ve dağılıp parçalanmayı hak etmiş demektir. Toplumun kendi davranışları toplumsal çöküşü hazırlamada etkin rol oynamaktadır.⁷³

f) Hakk olana karşı durma

Bazı toplumlar kendilerine gelen Peygamberlerin söylediklerini kuşku içinde karşılamış, en önemlisi atalarının dininden kopma cesaretini kendilerinde

70 bkz. İbn Haldun, *Mukaddime 1*, s.549-551.

71 Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.337.

72 bkz. Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişim Yasaları*, s.66-68.

73 bkz. Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, s.127.

bulamamıştır. Peygamberlerin “Tevhit” çağrısına uymayı bir nevi atalarına saygısızlık olarak algılamıştır.(bkz. Hud, 11/62)

Toplumlar, bu katı fanatikliği ve gözü kapalı geçmişe bağlılığıyla zihinlerini dondurmakta, içinde buldukları durumu atalarının davranışlarıyla eşleştirme yanlışlığına düşmektedir. “Tek Allah” inancı insanın aklını ve geçmişin taklitçiliğini ortadan kaldıran bir özgürlük çağrısı gibidir. İnsan aklı boş kuruntulardan, ön yargılardan, saplantılardan ve hurafelerden kurtaran bir kurtarıcı görevi görmektedir. Bu “tevhit” çağrısını yapan peygamberlerin kendi toplumlarında oluşturduğu güven algısı bu çağrıdan sonra yerini, inanmayanlar tarafından uydurulan iftiralara bırakmaktadır. Bu durum yüzyıllar ve çağlar boyunca her aşamada tekrarlanarak günümüze gelmektedir.⁷⁴

Cehalet içinde olan, hakikatin anlaşılmasından yana anlama yeteneğini kaybetmiş toplumlar gerçeğe karşı bir tavır içerisine girmektedir. Cahil toplumlarda başkalarına bağımlı olma ve onlarla hareket etme güdüsünün hakim olduğu görülmektedir. Bu toplumların olaylardan ders çıkarmaması tarihin sürekli tekrar etmesine sebep olmaktadır. Kendilerine tavsiye edilen gerçeklere karşı da ön yargıyla yaklaşmaktadır. Bir toplumun bir mana etrafında birleşmesi birlik ve beraberliğinin yanında değişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu açıdan Kutup “Tevhit” inancının, insanları etrafında toplayabilecek bir potansiyele sahip olduğunu belirtmektedir.

Kur’an’da böyle bir topluluğun içinde barınan düşüncelerin nasıl köklü, sabit ve donuk olduğunu, görüşlerinin sığ kaldığını açıkça ortaya konulmaktadır. Delilden ve kılavuzdan yoksun taassup zihniyetle oluşmuş bu fikirler başından geçen durumlar ya da evvelkilere uygulanan yasalara karşı duyarsızlaşmaktadır. Kur’an’ın önceki toplumların göz ardı ettiği yasalar konusunda insanlığı uyarmaktadır. Toplumların yükselmesi ve çökmesinde temel plan olan bu yasalar toplumsal değişim açısından psikolojik ve sosyolojik verilerle insanlığa farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır.⁷⁵

g) Alay ve Yalanlama

İnsanlar içinde, başkalarına doğru yolu gösteren ve adaletli olanların yanında, onlara karşıt grup oluşturacak tipler yani ayetleri yalanlayan ve alaya alan toplumlar da bulunmaktadır. Bu insanlara farkına varamayacakları şekilde hesaba katmadıkları ilahi kuvvet tarafından hak ettikleri akıbetleri takdir edilecektir. (bkz. A’raf, 7/181,182)

Bazı insanlar karşı tarafla başa çıkamadığı durumlarda onların fikirlerine karşı ön yargıyla yaklaşmaktadır. Karşı tarafı yıpratmaya yönelik olan bu tutum, başka bir seçenek ortaya konulmadığı durumlarda daha da belirginleşmektedir.

⁷⁴ Kutup, *Fi Zilâl-il Kur’an*, VI, s.129.

⁷⁵ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s.92-93.

Karşı tarafın gelişimine ve görüşünü kabul etmemeye bahane olarak alay ya da yalanlama durumları ortaya çıkmaktadır. Bazen de karşı tarafa alternatif bir fikir sunamadıkları için onların değer sistemlerini yozlaştırma yoluna gitmektedir.

Kutup'a göre bütün insanlığın onurlandırılması Allah'ın yeryüzünde "ümme" diye tabir edilen Müslüman toplumun varlığına bağlı olmaktadır. Her dönemde ve günümüzde de mevcut olan İslam ümmetine karşı grup oluşturan uluslararası güçler, bütün donanımlarıyla bu ümmete saldırmaktadır. Bu güçler karşısında sağlam bir şekilde ayakta durmaları Allah'ın kendilerine yardımı sayesinde olmaktadır. O, bu saldırma hareketlerini toplumsal değişmeye işaret olarak yorumlamaktadır.⁷⁶

İlk Kur'an toplumunu kendisine model olarak belirleyen cemaatin izleyeceği yol genel hatlarıyla belirlenmiştir. Kutup'a göre dört aşamadan oluşan bu yöntemde ilk aşama cemaatin oluşması, ikinci aşama bu cemaatin cahiliyenin zulüm ve baskılarıyla karşı karşıya kalması, üçüncü aşama bir yandan cahiliye ile tüm bağlarını koparıırken diğer yandan kardeşlik ve dayanışma ruhuyla cemaatin bireyleri arasında organik bağların geliştirilmesi son aşama Allah'ın iradesinin egemen olduğu yeni bir düzenin kurulması gerekmektedir.⁷⁷ Kutup, İslam cemaati oluşumunun ikinci aşamasından itibaren, tıpkı peygamberleri yalanlayan ve alay eden toplumlar olduğu gibi, bu topluluğa da aynı davranışı sergileyenlerin olacağını ifade etmektedir. Böylece toplumsal değişme bu yönde ilerlemeye devam etmektedir.

Kutup'un belirttiği gibi beşeri sistemlerin aciz ve kısa ömürlü oluşu Müslüman toplumunun direncini ayakta tutan bir moral gücü olarak yorumlanabilir. Ona göre, geçmişte olduğu gibi önümüzdeki dönemlerde de Allah'ın Müslüman toplumlara yardım zamanı gelince gerçekleşeceğini şüphe götürmez bir gerçektir. Toplumlar refahlarını beşeri sistemlerde aradıkları müddetçe anlık mutluluktan öteye geçememektedir. Müslüman bir toplumun yapması gereken birlik ve bütünlük içerisinde doğruluk ve adaletin hâkim olduğu bir toplum yapısında ısrarcı olmaktır. İnsan onuruna değer veren sistemi benimsemeli, her türlü yozlaşma ve bozulmalara karşı ayakta kalmaya çalışmalıdır.

Bir sonuca varacak olursak; geçmiş toplumlara uygulanan yasalar insanoğluna öğüt vermesi ve aynı hatalara tekrar düşmemesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. İnsanın geçmişten edindiği tecrübeler ve onun yeryüzünün her yanına dağılmış bulunması ders almak isteyen toplumlar için bir miras görevi görmektedir. Geçmiştekilerin başlarına gelen olayları gereği gibi idrak edemeyenler, cehaletlerinin bedelini dünya hayatında toplumsal olarak ahirette de nefis hüsranı olarak ödemektedir. Geçmiş toplumlara uygulanan yasalar

⁷⁶ Kutup, *Fi Zilâl-il Kur'an*, IV, s.471-472.

⁷⁷ Haksöz Okulu Serisi-1, *İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler*, İstanbul, Ekin Yay., 2012, s.267.

yalnızca onlara özgü olmayıp bizi de kapsamaktadır. Bir gün bizler de bizden sonrakiler için kendilerine aynı yasanın uygulandığı önceki toplumlar olacağız.⁷⁸

Sonuç

Çalışmamızda görüldüğü üzere Seyyit Kutup açısından dinin sosyal değişim üzerindeki daha çok etki sahibi olduğu söylenebilir. Din burada sosyal değişimin temel faktörü konumundadır. Kutup'un ortaya koyduğu fikirlerde dinin daha çok muhafazakar yönünün ön plana çıktığı ve böylece toplumsal istikrarı koruyarak düzenli ve dengeli bir sosyal düzenin kurulmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Ayrıca devamlı ahiret vurgusu yapması da dinin muhafazakar özelliğini ön plana çıkarmaya yönelik değerlendirilebilir.

Kutup, Kur'an ayetlerine vurgu yaparak toplumların gelişme, ilerleme ve çöküşlerinin değişmeyen yasalar çerçevesinde olduğunu belirtmektedir. Ona göre Kur'an'da yer alan değişmez birtakım yasaların doğasını anlamak toplumların kendi geleceklerini tayin etme açısından önemli görülmektedir. Onun bakış açısına göre İslam toplumu, Allah'ın insanlar için yerine getirmesini istediği toplumsal düzeni, tevhit inancı çerçevesinde uygulayan toplum olarak nitelenirken cahil toplum, bütün sistemlerini ilahi olandan bağımsız oluşturan beşeri düzeni ifade etmektedir. Sosyal değişimin olumlu yönünü İslam toplumunun gerçekleştirebileceğini ifade ederken, böyle bir toplum yapısının da insan fitratına uygun olduğunu belirtmektedir. Geçmiş toplumların ortaya koyduğu davranışların anlatıldığı kıssalar gelecek toplumlara öğüt vermektedir. Onların başlarına gelenlerin sünnetullah gereği aynı davranışları sergileyenlere için de geçerli olacağını belirtilmektedir. Toplumların çöküş öncesi belirtileri olarak niteleyebileceğimiz medeniyet ve uygarlıkta geri kalmaları, ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelmeleri, iç barış ve güvenin yok olması ve toplumun genel bir felakete tarih sahnesinden silinmesi gibi durumlar kendilerine gidişatının yanlış olduğunu vurgulamak adına yeterli görülebilmektedir. Hiçbir toplum hareketsiz değildir mutlaka az çok değişime uğramaktadır. Kutup'un amacı toplumlara kendi değişimlerini yönlendirebilecek bilinci kazandırmaktır. Dolayısıyla ona göre değişim probleminin çözümü insanın kendi iradesinde aranmalıdır.

Kutup'un sosyal değişmeye bakışına dair iki tespit ortaya çıkmaktadır. Birincisi, aynı zamanda toplumsal birlikteliği de sağlayan etmenlere önem verilmesiyle oluşturulabilecek İslam toplumu, sosyal değişmeyi olumlu yönde gerçekleştirebilecek tek toplum tipi olarak görülmektedir. Bu toplum tipi aynı zamanda çevresine de örnek olarak topyekün bir ilerlemenin öncüsü olabilmektedir. İkincisi, bir toplum her ne kadar maddi yönden ilerleme sağlasa da dini değerlere önem vermemesi sonucu mevcut varlığı son bulmaktadır. Dolayısıyla onun açısından sosyal değişimin pozitif yönü maddi değil, daha çok manevi değerlerle mümkün görülmektedir.

⁷⁸ Said, *Bireysel ve Toplumsal Değişimin Yasaları*, s.93.

Kaynakça

- BİLGİSEVEN, A. Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1985
- FİCHTER, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, Çeviren: Nilgün Çelebi, Ankara: Attila Kitapevi, 3.Baskı, 1996
- GÜNAY, Enver, *din sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 11.Baskı, 2012
- Haksöz Okulu Serisi-1, İslami Mücadelede Öncü Şahsiyetler, İstanbul: Ekin Yayınları, 2012
- HALDUN, İbn, *Mukaddime 1*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013
- KUREYŞİ Ali, *Malik Bin Nebi'ye Göre Toplumsal Değişim*, Çeviren: Mustafa Altunkaya, İstanbul: Ekin Yay., 2002
- KUTUP, Seyyid, *Çağdaş Uygarlığın Sorunları ve İslam*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014
- KUTUP, Seyyid, *Fi Zilâl- il Kur'an*, Çeviren: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya Yayıncılık, 1980
- KUTUP, Seyyid, *Din Budur*, Çeviren: Hasan Fehmi Ulus, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015
- KUTUP, Seyyid, *İslam'a Göre Hayat*, Konya: Neda Yayıncılık, 2015
- KUTUP, Seyyid, *İslam'da Sosyal Adalet*, Çeviren: Halil Ünal, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014
- KUTUP, Seyyid, *Yoldaki İşaretler*, Çeviren: Kamil M. Çetiner, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014
- ÖZSOY, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara: 1994
- SAİD, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, Çeviren: İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları, 1998
- SARMIŞ, İbrahim, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub 1*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1982
- SEZEN, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1993
- SUBAŞI, Necdet, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem yayınları, 2014
- ŞERİATİ, Ali, *İslam Sosyolojisi Üzerine*, Çeviren: Kamil CAN, İstanbul: Zafer Matbaası, 1980

Dergiler

- GÜNEŞ, Abdülbaki, Kur'an'da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: V, Sayı: 1, 2005

İnternet

- Oruç, M. Şirin (28.11.2011), "Kur'an'da Toplumsal Değişim ve Çöküş, Haksöz Haber, <http://www.haksozhaber.net/kuranda-toplumsal-degisim-ve-cokus-25866h.htm>, Erş. Tar. 10.05.2016

